

Разова спеціалізована вчена рада ДФ 70.895.033
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова

ВІДГУК

ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА

на дисертацію Миколи МАЛІЯ на тему «Особа комп'ютерного злочинця як об'єкт кримінологічного дослідження», поданої на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 08 Право за спеціальністю 081 Право

Актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена стрімким технологічним прогресом й одночасно викликом, який постав перед людством щодо захисту персональних даних, активів, безпеки. Масове використання Інтернету спричиняє одну з найзахопливіших в історії людства соціальних, культурних і політичних змін, наслідки яких глобальні. За розрахунками вчених, до 2025 року всі 8 млрд. мешканців Землі будуть одночасно онлайн. Ще ніколи така кількість людей у світі не мала стільки влади в своїх руках. Інтеграція інформаційних технологій у механіку війни – нова ідея й реальність. З 2007 року армія США використовує роботів SWORDS, які в напівавтоматичному режимі розпізнають живі мішені та вражають їх. Ліцензована Міністерством охорони здоров'я США таблетка-датчик дозволяє дистанційно слідкувати лікарю за станом здоров'я пацієнта та оперативно корегувати протокол лікування. Дистанційне протиправне втручання в роботу програмного забезпечення може призвести до непередбачуваних наслідків. Розвиток науки та техніки створив необмежені можливості для цивілізаційного розвитку та одночасно сприяв виникненню суттєвих для неї загроз. Комп'ютеризація, електронний документообіг та банкінг, інформаційні бази даних стали зручним інструментом сучасного світу, проте, як свідчать статистичні показники, загрозливими темпами зростає кількість злочинів, що

вчиняються з використанням інформаційних технологій. За даними ФБР, щорічні втрати від розробки шкідливих програм становлять 1 трлн. дол. З урахуванням виклику та загроз, Україна 30 листопада 2022 року підписала Другий додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який скерований на удосконалення процесу збору електронних даних, покладає початок нового законотворчого процесу щодо удосконалення національного законодавства України відповідно до міжнародних стандартів. Підґрунтям для цього є створена правова основа для міжнародного прямого співробітництва з постачальниками послуг, прискорених форм співробітництва для розкриття інформації про абонента та дані трафіку, прискореного співробітництва та розкриття інформації у надзвичайних ситуаціях, також передбачені додаткові інструменти взаємної допомоги, захист даних та інші гарантії верховенства права.

Варто наголосити, що тема дослідження узгоджується з завданнями, визначеними в Стратегії кібербезпеки України, затвердженій Указом Президента України №447/2021 від 26 серпня 2021 року, щодо проведення наукових досліджень у сфері кібербезпеки шляхом забезпечення координації наукового співтовариства під час проведення наукових досліджень і розробок у сфері кібербезпеки та залучення його до заходів з реалізації державної політики у сфері кібербезпеки; визначення довгострокових напрямів проведення досліджень і розробок у сфері кібербезпеки, а також розроблення дієвої програми державної підтримки (на основі проектного підходу) стратегічно важливих для кібербезпеки держави наукових установ.

Новизна представлених теоретичних результатів проведених здобувачем досліджень

Оцінюючи найважливіші здобутки дисертаційного дослідження, варто вказати на наступні результати, що мають вагому наукову новизну.

За характером і змістом розглянутих питань, дане дисертаційне дослідження є одним із перших в Україні комплексним монографічним

дослідженням теоретичних і практичних питань пізнання сутності особи комп'ютерного злочинця як об'єкта кримінологічного дослідження. Найістотнішими результатами дослідження, що зумовлюють його наукову новизну та визначають внесок автора в розроблення зазначеної проблематики, є такі положення й висновки, зокрема, уперше: 1) окреслені теоретико-методологічні засади дослідження особи комп'ютерного злочинця як об'єкта кримінологічного пізнання, утому числі світоглядно-філософські, соціально-правові, інноваційно-комунікаційні і безпекові; 2) запропоновано новітню кримінологічну систематизацію комп'ютерних злочинців, зокрема виокремлено такі групи: хакери, крєкери, фрікери, спамери, колекціонери, фішери, кіберплути, кардери, кіберкрукери, кіберсквокери, інсайдери, вірмейкери, кібертерористи, електронні «торгаші» або кіберпірати, спуфери, творці шкідливих комп'ютерних програм, організовані злочинні кіберугруповання, іноземні розвідувальні кіберслужби; 3) з урахуванням реалій інтенсивного розвитку цифрових технологій визначено пріоритетні напрями протидії комп'ютерним злочинцям, які вчиняють кримінальні правопорушення; автором удосконалено: 1) визначення особи комп'ютерного злочинця, яка розглядається як фізична особа (людина), яка вчиняє кримінальні правопорушення з використанням електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), різного рівня новітніх комп'ютерних засобів і технологій (нанокомп'ютери, портативні комп'ютери, суперкомп'ютери, квантові комп'ютери тощо) та різного виду засобів (електронного, біологічного або нейробіологічного електронного інтелекту тощо), електронних банків даних, систем та комп'ютерних мереж, або інших засобів комп'ютерної інформатизації та різного роду інформаційно-телекомунікаційного обладнання (державного, приватного, наземного, космічного); 2) класифікацію комп'ютерних злочинців, зокрема, за віком, за відношенням до жертви злочину, за професійною діяльністю, за параметрами доступу до комп'ютерних систем, мереж, баз даних; 3) кримінологічну характеристику особи комп'ютерного злочинця, що включає такі параметри

(ознаки, риси, характеристики): стать, вік, фізичні дані, інтелектуальний розвиток, мотивація, освіта, злочинний досвід, положення в суспільстві, манери поведінки, риси характеру; 4) положення, що стосуються визначення сутності та правового статусу електронної юридичної особи; набули подальшого розвитку: 1) позиція про те, що одним із пріоритетних напрямів запобігання зловмисним діям комп'ютерних злочинців є необхідність створення загальносвітової Стратегії кібербезпеки відповідних вітчизняних і міжнародних відомств, установ та організацій; 2) система характерних ознак комп'ютерного злочинця; 3) питання протидії міжнародним кримінальним правопорушенням, що вчиняються комп'ютерними злочинцями, у тому числі й в космічному просторі.

Отже, елементи наукової новизни сформульовані коректно, конкретно, їх кількість та кваліфікаційні ознаки відповідають нормативним вимогам.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Детальне ознайомлення з текстом дисертації Миколи Малія дає підстави стверджувати, що підхід дисертанта до вивчення, дослідження проблем, відзначається оригінальністю, фундаментальністю, ґрунтовністю. Варто позитивно оцінити вдалу структурованість роботи, логічність викладу, якісне оформлення наукового апарату роботи. Складність теми та вдале розв'язання поставлених питань свідчить про наукову наполегливість та методологічну спроможність автора вирішувати завдання, що ставляться перед правничою наукою.

Слід визнати обґрунтованість наведених дисертантом висновків, які базуються на використанні методів дослідження, що обрані з урахуванням поставленої мети та визначених завдань, а саме: формально-логічний – при визначенні поняття і сутності особи комп'ютерного злочинця і виокремленні його суттєвих рис, ознак, властивостей та манер поведінки; функціональний –

для встановлення перспективних можливостей дослідження особи комп'ютерного злочинця; системно-структурний – у процесі з'ясування типових видів комп'ютерних злочинів, які вчиняють комп'ютерні злочинці і розроблення їх наукової кримінологічної систематизації та класифікації; порівняльний – під час комплексного дослідження кримінологічної класифікації злочинних посягань комп'ютерних злочинців в наземному і космічному кіберпросторі; історичний – при аналізі наукових дискусій стосовно визначення поняття і сутності комп'ютерного злочинця як об'єкта кримінологічного дослідження; догматичний – при визначенні перспектив дослідження особи комп'ютерного злочинця.

Слід відзначити досить широку емпіричну базу дисертаційної роботи, яку склали результати низки кількісних та якісних досліджень, а саме: аналітичні дані доповіді Генерального секретаря ООН «Протидія використанню інформаційно-комунікаційних технологій в злочинних цілях», які сформульовані ним на сімдесят четвертій сесії Генеральної Асамблеї ООН, узагальнення, викладені у звітах ООН, звіті «TheThreat Report, Summer 2022», звітах Інтерполу, звітах Європолу, звітах ФБР США, звітах Національної поліції України), матеріали слідчої та судової практики, рішення (вироки, ухвали) судів загальної юрисдикції України в кримінальних провадженнях, статистичні та аналітичні узагальнення правоохоронних органів, конкретні приклади вчинення комп'ютерних злочинів в наземному і космічному кіберпросторі, власний емпіричний досвід автора.

Справляє позитивне враження джерельна база роботи: 212 наукових джерел свідчать про ґрунтовне опрацювання проблеми, і високий рівень наукової підготовки автора, його наукову зрілість; автором опрацьовані іноземні дослідження, статистичні дані міжнародних організацій, вивчений стан дослідження даної проблематики в США тощо.

Микола МАЛІЙ майстерно ілюструє власні пропозиції та наукове бачення влучними прикладами та засадничими теоріями науковців.

Оцінка змісту та завершеності дисертації рівня виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності

У Вступі чітко обґрунтовано актуальність проблеми, науково коректно сформульовано мету, яка корелює з темою, та конкретизується у завданнях, окреслено об'єкт та предмет роботи. Логічно окреслено систему використаних в роботі дослідницьких методів.

Перший розділ «Теоретико-методологічні засади дослідження особи комп'ютерного злочинця» розкриває поняття і сутність особи комп'ютерного злочинця через призму теорії пізнання в її класичному розумінні та оновленій парадигмі, розробленій вітчизняними вченими.

В Другому розділі дисертації «Комп'ютерний злочинець як об'єкт системного кримінологічного дослідження» автор продемонстрував високий рівень наукової проникливості в тему, розкриваючи поняття і структуру кримінологічної характеристики особи комп'ютерного злочинця, вдало обрана методика дослідження дозволила автору опрацювати значний емпіричний матеріал задля вирішення завдання класифікації та систематизації комп'ютерних злочинців.

Питання третього розділу «Шляхи запобігання і протидії кримінальним правопорушенням, що вчиняються особою комп'ютерного злочинця» скеровані на вирішення завдань, окреслених в Стратегії кібербезпеки України, Стратегії інформаційної безпеки, Стратегії національної безпеки, Стратегії у сфері прав людини щодо забезпечення національних інтересів та мінімізації загроз правам і свободам людини.

Особливої уваги заслуговує коло питань, які розв'язуються дослідником, стосуються перспективи дослідження запобігання вчиненню комп'ютерних злочинів з використанням електронного інтелекту. Парламентська асамблея Ради Європи із занепокоєнням відзначила, що

законодавцям стає дедалі важче адаптуватися до швидкості, з якою розвиваються наука і технології, які потребують розробки необхідних правил і стандартів. Захист людської гідності в XXI столітті передбачає розвиток нових законодавчих механізмів та встановлення міжнародного співробітництва, яке сприятиме вирішенню нових викликів найбільш ефективно.

Завершується робота досить розгорнутими висновками, які впливають зі змісту роботи, є логічними, слугують віддзеркаленням основних результатів дисертаційної роботи.

Виходячи з аналізу основної частини дисертації, можемо дійти висновку, що мета дисертаційної роботи в ході виконання дослідження була досягнута, а дисертація є завершеною науковою кваліфікаційною працею.

Значення одержаних результатів для науки й практики

та рекомендації щодо їх можливого використання

Викладені в дисертаційному дослідженні положення, висновки і пропозиції можуть бути використані:

– *у правотворчій діяльності* – під час підготовки конвенцій, законів та інших нормативно-правових актів щодо удосконалення відповідальності за комп'ютерні кримінальні правопорушення, які вчиняються комп'ютерними злочинцями, зокрема, при ухваленні Закону України про ратифікацію Другого додаткового протоколу до Конвенції проти кіберзлочинності, при імплементації Європейської етичної хартії використання штучного інтелекту тощо;

– *у практичній діяльності органів правопорядку* – як кримінологічні рекомендації щодо удосконалення діяльності з виявлення і затримання комп'ютерних злочинців та запобігання комп'ютерній злочинності у наземному і космічному кіберпросторі;

– у науково-дослідницькій діяльності – як підґрунтя для подальшого розроблення загальнотеоретичних проблем кримінології, а також кібербезпеки та кібероборони;

– в освітньому процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Кримінологія», «Кримінальне право. Загальна частина», «Кримінальне право. Особлива частина» та «Порівняльне кримінальне право», підготовці підручників, навчальних і довідкових посібників, методичних матеріалів, у тому числі для використання при викладанні початкових дисциплін вибіркового блоку.

Повнота викладення наукових положень,

висновків і рекомендацій дисертації в опублікованих працях

Основні положення та висновки дисертаційної роботи оприлюднені у 25 наукових публікаціях, з яких 4 статті опубліковано у фахових періодичних виданнях України, 2 статті – в інших вітчизняних виданнях, 1 – у зарубіжних наукових виданнях, 7 – у колективних монографіях, а також тези 11 доповідей на міжнародних і вітчизняних науково-практичних конференціях.

Крім того, впровадження результатів дисертаційного дослідження в освітню, наукову і праксеологічну діяльність здійснювалося кафедрою кримінального права і процесу юридичного факультету Національного авіаційного університету в рамках реалізації положень Меморандуму про співробітництво між Національним авіаційним університетом та правничою компанією ТОВ «АЮР-КОНСАЛТИНГ» та пріоритетних напрямів розвитку інноваційної діяльності університету за темою «Захист прав і свобод людини і громадянина (кримінально-правові аспекти): 01.09.2017-30.06.2022».

Таке представлення результатів наукової роботи є достатнім. Кількість публікацій, обсяг, якість, повнота висвітлення результатів та розкриття змісту дисертації відповідає встановленим вимогам. Зазначені публікації повною мірою висвітлюють основні наукові положення дисертації.

Спрямованість науково-практичних конференцій, де відбувалася апробація дисертаційного дослідження, характер статей дисертанта, в яких відображено положення дисертації і результати проведених досліджень, повною мірою розкривають дослідницьку проблему. Загалом вважаємо, що дисертація пройшла належну апробацію; вона є самостійною науковою працею, що має завершений характер.

Дискусійні положення та зауваження

Позитивно оцінюючи здобутки дисертанта, вважаємо за необхідне зазначити наступні дискусійні положення та зауваження до поданої дисертаційної роботи:

1. Автор дослідження блискуче впорався з дослідженням та науковим обґрунтуванням власного бачення сучасного кіберзлочинця як фізичної особи. Практика свідчить про поодинокі випадки використання саме юридичними особами шкідливого програмного забезпечення з метою знищення фінансової звітності задля ухилення від сплати податків. Чи може бути суб'єктом вчинення кіберзлочину юридична особа? Чи досліджував автор випадки спеціального створення юридичних осіб, що мають наміри надавати кіберпослуги «злочинного характеру», легалізовані під сервісні служби?
2. Автор наводить розгорнуту характеристику особи кіберзлочинця, наголошуючи на зростанні кількості засуджених жінок. Чи вдалося автору виявити типологію кіберзлочинців, які вчиняються жінками?
3. На сторінці 77 автор дослідження вказує на такі ознаки, притаманні кіберзлочинцям як «активна життєва позиція, специфічність, оригінальність (нестандартність) мислення і нетипові манери поведінки», у зв'язку з цим чи є підстави вважати виникнення серед молоді субкультури «кіберзлочинця» з відповідними лінгвістичними особливостями, іміджевими емблемами розпізнавання тощо?

4. В підрозділі 3.2. «Перспективи дослідження запобігання вчиненню комп'ютерних злочинів з використанням електронного інтелекту» автор використовує термін «електронний інтелект», у зв'язку з цим постає запитання щодо співвідношення його з терміном «штучний інтелект». Чи є тотожними ці поняття, чи мають відмінності і в чому вони полягають?

5. Як свідчить судова практика, громадяни України, які засуджені іноземними судами за вчинення кіберзлочинів до тривалих термінів (до 25 років у Туреччині), після передачі їх для відбування покарання в Україну, виходять на волю через короткі терміни (після приведення вироку у відповідність з законодавством України). Чи вбачає автор дослідження за доцільне посилити відповідальність за вчинення кіберзлочинів з метою загальної та індивідуальної превенції?

Проте, поставлені запитання мають уточнюючий характер та не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації.

Загальний висновок

Дисертація Миколи МАЛІЯ на тему «Особа комп'ютерного злочинця як об'єкт кримінологічного дослідження», поданої на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 08 Право за спеціальністю 081 Право, є дослідженням, що виконане автором, який в основу поклав результати надзвичайно широкого та професійного дослідження, що поєднало досвід України та інших держав. Дана обставина є визначальним критерієм цінності розроблених рекомендацій. Дисертація є суттєвим внеском до здобутків правничої науки.

Дисертація є завершеною, самостійно підготовленою кваліфікаційною науковою працею, в якій отримані нові науково обґрунтовані та практично цінні результати, що вирішують важливу наукову проблему, має національне стратегічне та міжнародне значення.

Дисертаційна робота Миколи МАЛІЯ на тему «Особа комп'ютерного злочинця як об'єкт кримінологічного дослідження», поданої на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 08 Право за спеціальністю 081 Право, відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, а її автор Микола Малій заслуговує на присудження ступеня доктора філософії.

Офіційний опонент:

Кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету

імені Тараса Шевченка

22 березня 2023 року

Наталія АХТИРСЬКА